

S. VARGA PÁL

## *Akkulturációs stratégiák a XIX. századi magyar irodalomban*



kultúra szó egyes és többes számban is használatos. Ha egyes számban beszélünk kultúráról, a szót antropológiai értelemben használjuk. Ez arra vonatkozik, hogy az ember természettől fogva kultúrlény;<sup>1</sup> míg az állatok életképességét ösztöneik biztosítják, az ember számára a kultúra – a kulturális szimbólumok univerzuma – rögzíti a fennmaradás-hoz szükséges viselkedési mintákat.<sup>2</sup>

A kultúra szó többes számú használata horizontális és vertikális viszonylatban egyaránt indokolt. Ha horizontális viszonylatban szólunk kultúrákról, ez azt jelenti, hogy az emberi élet mindig is határolt, saját történetiségű közösségekben zajlott, amelyek kialakították külső és belső adottságaiknak megfelelő viselkedési szabályrendszerüket; ebben az értelemben beszél a kulturális antropológia kulturális mintázatokról (patterns of culture).<sup>3</sup> Bár végső soron minden kultúra ugyanazokra az egyetemes emberi kérdésekre ad választ, a kultúrák felépítése – körülményeik és történetiségük különbözősége folytán – egyedi és összemérhetetlen. Egyszerű hasonlattal: minden városban vannak házak és utcák; a főutcák és városházák általános tipológiáját is el lehet készíteni, mégis minden városban csak annak saját térképe alapján lehet tájékozódni. A kultúrák egyediségének különösen fontos szerepe van a kultúrák találkozásokkor – amikor egy kultúra „lakóiban” tudatosodik saját és idegen ellentéte.

Mielőtt vertikális viszonylatban ejtenénk szót kultúrákról, szükséges kitérni a kultúrák kölcsönhatásának kérdésére.

A kultúrák kölcsönhatásának jellegét a rendszerelméleti szociológiában használatos *autopoieszis* elvével írhatjuk le.<sup>4</sup> Olyan funkcionálisan zárt, önszabályozó rendszerek jellemzője ez, amelyek kapcsolatban vannak környezetükkel, vagyis a többi rendszerrel, azonban mindazt, amit átvesznek belőlük, oly mértékben asszimilálják, hogy az átvett elem idegen eredetének, de legalábbis eredeti kontextusának nem marad nyoma – a rendszer maga pedig annyiban változik, amennyiben az átvett és asszimilált elemek visszahatnak rá.

Jól példázzák ezt a jövevényszavak; ha valaki „galambom”-nak nevezi kedvesét, nem gondol rá, hogy szláv jövevényszót használt, vagy ha Keszthelyig veszi meg vonatjegyét, nem jut eszébe, hogy a város neve a latin nyelvből ered, és egy másik jövevénnyel, a kastéllal rokon.

Egy témánkhöz közelebbi példával élve: a XIX. század vadrózsapörként emlegetett vitájában egy román literátor plágiummal vádolta meg Kriza Jánost, kimutatván az *Ajgó Márton* és a *Kőműves Kelemen* román „eredeti”-jét. A magyar vitapartner szerint a nevezett balladák eredetileg magyarok, s a románok vették át tőlünk.<sup>5</sup> A vita megmagyaráz egy XIX. századi fogantatású félreértést: ami a „bennszülött” számára zavartalanul saját, az még nem biztos, hogy „eredeti” is; az asszimiláció azonban oly mértékű, hogy a bennszülött nemcsak sajátjának, de eredetinek is tekinti az átvett elemet – míg az átadó kultúra

Az írás az MTA I. osztályának 2009. június 15-ei ülésén elhangzott előadás szerkesztett változata.

képviselője megbotránkozik ezen, hiszen a szóban forgó elemet ő is kultúrája saját, sőt eredeti mozzanatának hiszi. „Eredeti” tehát nem feltétlenül azt kell értenünk, hogy egy szó, egy dal, egy szokás valóban az illető kultúrában vette eredetét, hanem azt, hogy teljesen sajátta vált, esetleges idegen eredetének nyomai, eredeti kontextusa eltűnt a befogadó kultúra lakóinak tudatából: tökéletesen idomult ahhoz a funkcióhoz, amelyet új kontextusában betölt. Az ilyen elemek idegen eredetét már csak a főutcák és városházák, avagy a népköltészeti motívumok rendszerezői tartják számon, akik esetleg még azt is kimutatják, hogy egy motívum sem nem magyar, sem nem román, hanem, mondjuk, arab eredetű. A kulturális antropológia szempontjából viszont nagyon is fontos, hogy annak, aki benne él egy kultúrában, a kölcsönzött elemek „eredeti”-nek számítanak.

Ami ezek után a kultúrák többes számú használatának vertikális vonatkozását illeti: ez azt a viszonyt érinti, amelyet hagyományosan magas és népi kultúra viszonyaként szoktak leírni.

A magas és a népi kultúra viszonyát a kora újkori Európában egyrészt az jellemezte, hogy az uralkodó társadalmi rétegek viselkedési mintázatukat tekintve is egyre élesebben elkülönültek attól az össznépi kultúrától, amelynek korábban maguk is részesei voltak; ezzel párhuzamosan egyre türelmetlenebbé váltak a „primitív” népi kultúrával szemben – ami immár a köznép kultúráját jelentette. Ez a türelmetlenség – leginkább az egyház magatartásában – akkulturációs ambíciót is jelentett: a népi kultúrának legalábbis szűrését-finomítását, ha már teljes beolvasztására nem volt lehetőség.<sup>6</sup> Eközben a népi kultúra továbbra is folyamatosan asszimilálta a magas kultúra elemeit; ennek kapcsán a kultúratudomány sokáig „lesüllyedt kultúrjavak”-ról beszélt,<sup>7</sup> mert abban volt érdekelt, hogy a magas kultúra elsőbbségét hangsúlyozza, s nem abban, hogy megértse, milyen funkciót kapnak az asszimilált elemek a népi kultúrában.

Az elkülönülő európai magas kultúrával kapcsolatban a nyelvi és mentalitástörténeti különbségek ellenére is indokolt az egyes szám használata; az *udvari ember* (Castiglione), a *gentleman* (Shaftesbury) kultusza nyelvi határokon átívelve jellemzi az újkori európai magas kultúrát. Ennek az egységnek markáns kifejeződése az, amit egy XX. századi nyelvész *Sprachbund*nak, nyelvsvövetségnek nevezett;<sup>8</sup> eszerint a közös, antik gyökerű kulturális minta a genetikai különbségek ellenére is egymáshoz közelíti Európa nyelveit. Tudjuk, Magyarországon Kazinczy Ferenc volt e felfogás lelkes híve.<sup>9</sup>

Európa társadalmainak felső rétegei – így az irodalmi értelmiség is – a XVIII. századra zömmel ezt a kultúrát tekintették sajátjuknak; saját társadalmuk népi kultúráját pedig immár a távoli vidékek egzotikus népeiéhez hasonlóan idegennek. Az elidegenedés ugyanakkor nem volt kölcsönös; a népi kultúra számára a magas regiszter soha nem vált ily mértékben idegenné.

Magas és népi kultúra viszonyában új helyzet állt elő a XVIII–XIX. század fordulóján; ezt az európai társadalmak nacionalizálódása<sup>10</sup> idézte elő. A társadalmi modernizáció lehetővé tette, sőt ösztönözte a társadalmi rétegek közti átjárást, s ezzel az illető társadalom egészét lefedő, elvileg bármely tagja számára hozzáférhető kulturális mintázat létrejöttét sürgette.<sup>11</sup> A két regiszter közötti akkulturációs viszony ezzel átalakult; az egységes nemzeti kultúra iránti igény azzal járt, hogy egy-egy társadalmon belül a magas és a népi regiszter között megindult a verseny, melyik legyen a nemzeti értelemben vett saját kultúra alapja.

Ebben az értelemben lesz szó akkulturációs stratégiákról: a XIX. század magyar irodalmában két olyan program alakult ki, amelyik egységes nemzeti mintázat létrejöttét célozta meg. Az egyik (a magas kultúra korábbi akkulturációs törekvéseit folytatva) a magas irodalmi regisztert tekintette mérvadónak, a nemzeti irodalom alapjának, s ehhez akarta

[ *Műhely* ]

a maga normái szerint asszimilálni a népit, a másik viszont a népköltészetet tekintette olyan alapnak, amelyre a „nemzeti költészet csarnokát” kell emelni;<sup>12</sup> e stratégia mindent asszimilálni kívánt a magas irodalomból, ami egyáltalán asszimilálható, s ami a nemzeti irodalom számára haszonnal járhat.

A XVIII. század végén a népi kultúra esélye komolynak látszott e versenyben; Európa-szerte meghatározó volt az a nézet, hogy a nép őrizte meg a nemzet eredeti kultúráját, s hogy a felsőbb rétegek magas kultúrája idegen eredetű. A magas kultúra számára ugyanakkor hátrányt jelentett az európai nemzetköziség és elitizmus, hiszen immár normaként fogalmazódott meg, hogy – amint Hegel fogalmazott – „a művészet nem néhány kiváltképp művelt ember zárt köre számára létezik, hanem a nemzet egészének a számára”.<sup>13</sup> Angliában, Franciaországban vagy Itáliában azonban – elsősorban a nemzeti nyelv érvényesítése folytán – az antik példa nyomán szerveződő kulturális mintázat minden összeurópai és elitisztikus vonása ellenére elég markánsan nemzeti volt ahhoz, hogy a közös nemzeti kultúra megteremtése szempontjából „saját”-nak minősüljön (gondoljunk akár Dante köznyelvi ékesszólásról vallott nézeteire, akár Shakespeare drámáira, amelyekről Hegel találóan mondta, hogy még római tárgyú drámái is jellegzetesen angolok). Ez lehet az oka, hogy azokban az európai országokban, amelyek fejlett és szélesebb körben elterjedt magas irodalmisággal bírtak, a népi kultúra a népköltészet iránti kezdeti lelkesedés ellenére sem tudott igazán eséllyel versenyre kelni a nemzetileg közös „saját” pozíciójáért. Bár a magas kultúra „versenyhelyzetét” rontotta, a népiét pedig erősítette, ha a hazai magas kultúra egy nemzeti szempontból rivális ország kultúrájának befolyása alá került (ilyen például a francia felvilágosodás hatása a XVIII. századi Spanyolországban és Németországban),<sup>14</sup> az erőviszonyokat ez sem fordította meg.

Ha viszont a hazai magas kultúra szűk társadalmi térben mozgott, és idegen mintát követett, ráadásul a felsőbb társadalmi rétegek többé-kevésbé kapcsolatban maradtak az alacsony regiszterrel, a népi kultúra nagyobb eséllyel indult, hogy a nemzeti értelemben „saját” mintázat alapjává váljon. Ez volt a helyzet általában Kelet-Európában; Magyarországon még az arisztokrácia nyelvi elidegenedése s a latin nyelv újólagos, átmeneti térnyerése is ebbe az irányba hatott.

Kazinczy Ferencnek korszakzáró szerepe volt a magyar irodalomban zajló akkulturációs folyamatok terén; az ő stíluszinteket élesen elválasztó nyelvi-irodalmi programjával zárul a regiszterek elkülönítésére irányuló törekvés. A két kulturális regiszter kölcsönhatásának lehetősége ugyanakkor már Kazinczy előtt felvetődött. A népköltészetet a nemzeti irodalom alapjának tekintő későbbi szemlélet szempontjából alapvető fontosságú, hogy a népköltészet iránt az elsők között érdeklődést mutató Faludi Ferenc nem paraszti egzotikumot, hanem – Horváth János szavával – *nemzeti formabagyományt* keresett a népdalban.<sup>15</sup>

A Kazinczy nyomdokain járó Toldy Ferenc már tudta, hogy az akkulturáció az egységes nemzeti irodalom megkerülhetetlen kérdése. Elképzelésének háttérében az a felfogás állt, amely a modern nemzet létrehozását (Széchenyi nyomán) a nemesi nemzet kibővítésével, a parasztságnak a nemzetbe való beemelése által képzelte el. Felfogása szerint a magyar nemzeti kultúra eredetileg a nemesség európai mintákon alapuló magas kultúrája; a nemesség irodalma eszerint egyrészt a nemzeti nyelv és a nemzeti tartalmak által lesz nemzetivé, másrészt azáltal, ha művelt költők felemelik, megnemesítik – vagyis a magas irodalom mintázatához igazítják – a népköltészetet, megőrizve a regiszterek szerinti elkülönülést. Tudjuk, mindazokat a népies műköltői alkotásokat, amelyek kívül maradtak ezen az akkulturációs folyamaton, Toldy és az őt követő „stratégák” a *póriás* kategóriájába sorolták és megbélyegezték, amint azt *A helység kalapácsa* vagy *A nagyidai cigányok* fogadtatása mutatja.<sup>16</sup> A népköltészet felemelésének példáját Toldy Kazinczyban látta; mint írja, Ka-

zinczy *Fekete szemű szép bölgyecske!* kezdetű dalát „igen jelentékenyen Horváth Ádámnak, a népies lant akkori megpendítőjének ajánlotta – de ez nem értett a példából, és... népies dalai parasztdalok lettek”, vagyis a póriás regiszterében rekedtek. Toldy szerint „ez az irány hatalmazott el a legközelebbi kor egyik, kétségkívül leghivatottabb költőjén, Csokonain” is.<sup>17</sup> Toldy elutasítóan reagált azoknak a törekvéseknek az erősödésére is, amelyek a népiességre kívánták alapozni a nemzeti irodalmat; irodalomtörténetében nagyrészt emiatt minősítette visszaesésnek az 1830-as, '40-es évek irodalmát. Hogy mennyire akkulturációs szempont vezérelte, az leginkább Petőfi (le)értékelésében mutatkozik meg, amit „a mívelt világ behatásaitól érintetlen primitív-magyar költő”-ként jellemezte.<sup>18</sup>

Bármennyire keltett is azonban figyelmet a népköltészet „karneváli” (póriás) jellegének érvényesítése, a népköltészetből kiinduló akkulturációs stratégiának nem ez volt a célja, hanem az, hogy a népköltészetet mint saját esztétikai mintázatot meghatározó szerepbe juttassa a nemzeti irodalom kialakítása során.

Már a *Nemzeti hagyományokat* író Kölcsey aszerint osztályozta a kultúrákat, hogy egy-egy közösség egésze zavartalanul sajátjának tudja-e tekinteni a kultúrát, amelyben él; külön hangsúlyozta az idegen elemek sajátta tételének fontosságát – mint a görögökről írja, „minden új, mihelyt a görög határokba lépett, mint valamely tündérpálcának csapásai alatt, elváltoztatta színét és alakját, s [...] többé idegennek nem ismertetett”. A költészet szempontjából Kölcsey elméletének az a kulcsmozzanata, hogy a klasszicitás magaslataira csak saját hagyományból kibontakozó költészet emelkedhet; a saját költészet primitív kezdetétől, amelyet Kölcsey „pórdal”-nak nevez, csak a saját horizontján mindvégig belül maradó, „lépcsőnként hágó” hagyományozási folyamat formálhat „egy „selmai ének”-et vagy éppen „egy Iliászt” (előbbi esetben Ossziánról, „észak Homéroszá”-ról van szó). Ezért utalta kora magyar költőit a „köznépi dalok”-hoz – bármennyire volt is elmarasztaló véleménye kora népköltészetéről, annak esztétikai kezdetlegessége miatt.<sup>19</sup>

Arany János azzal fejlesztette tovább Kölcsey kezdeményezését, hogy – a Grimm testvérek nyomán kiemelt szerepet tulajdonítván az orális hagyományozásnak – alapvető összefüggést állapított meg a hagyományozási folyamat szóbelisége és a költészet esztétikumának létrejötte között. Felfogása szerint a költészet lényegét az *idom* adja – idomon a külső forma, vagyis a ritmus, illetve a belső forma, vagyis a kompozíció egységét értve. Arany szerint az idom a nemzedékeken átívelő orális emlékezet terméke; mint a *Naiv eposzunk* című dolgozatában írja, „[a] költői idom az, mely a hagyományos mondákat írás segélye nélkül, nemzedékről nemzedékre átörökíteni képes; e nélkül a pusztá tények laza csoportja vajmi könnyen széthullna az emlékezetből”.<sup>20</sup> Eszerint a kollektív emlékezetnek nyelvi alapokon nyugvó esztétikai rendezőereje van; az emlékezet addig hasonlít a „tények” összefüggését saját nyelvi struktúrájához, amíg az el nem éri az emlékezés számára legkedvezőbb alakot – az idomot. A sajátta tételnek itt már nem csupán akkulturációs, hanem mélyebb, költészetbölcséleti értelme van: a kollektív emlékezet poétikai teljesítménye nem egyszerűen a kulturálisan idegent teszi sajátta, hanem az élet tárgyilag külső-idegen oldalát formálja át bensővé-sajátta, otthonossá. Az emlékezetnek az a struktúrája ez, amelyet a német *Erinnerung* szó fejez ki: a tapasztalat emlékezet általi bensővé tétele.<sup>21</sup>

Hogy mennyire ellentétes ezzel Toldy Ferenc felfogása, arra elég a szerb epikus énekekkel kapcsolatos vélekedését idézni; szerinte a gyűjtő Karadžić a művelt költő tudatosságával rendezte művészi kompozícióvá az esztétikailag közömbös népköltészeti anyagot.<sup>22</sup>

Költészet és írásbeliség viszonyát tekintve Arany ugyanakkor nem volt olyan elutasító, mint a Grimm testvérek, akik szerint az írás rögzíti a költő fantáziájának esetlegességeit és

[ *Műhely* ]

hibáit, s így meggátolja, hogy a hagyományozódás tovább kerekítse szövegét.<sup>23</sup> A kollektív emlékezettől nem támogatott egyéni fantázia írott termékeivel szemben Arany is szkeptikus volt, de lehetségesnek, sőt szükségesnek tartotta, hogy a műköltő a szóbeliség folyamataiban kikristályosodott kompozíciós megoldásokra támaszkodjék.<sup>24</sup> Az orális emlékezet esztétikai bázisán létrejövő írásbeliség Arany szerint egyenesen a hagyományozódás új minőségi szintjét jelenti; ez ugyanis más nemzeti irodalmak szövegeinek bekapcsolása által soha nem látott teret nyit a szövegek párbeszédének. E párbeszédben azonban Arany szerint mindig az átvevő közegnek kell jellegadónak maradnia, s az idegennek el kell veszítenie idegenszerűségét. Amikor a balladái népiességét bíráló Pákh Albertnek válaszol, ironikusan az ő akkulturációs szemléletébe helyezkedve írja:

„én vandali módon jártam el az utánzásban. Nemcsak a szépen sántító trocheusokat cseréltem fel a kevésbé művészi népdalformával, nemcsak a *mese* helyén egészen újat költöttem: de ezenfelül a skót élet helyett magyar életet mertem vázolni; utánozván egyedül a ballada *menetelét*, ezt is csupán azért, mert népdalaink s egy-két igazán a néptől eredt balladáink folyamával bámulatosan megegyez.”

Végül rámutat az idegenből átvett elem asszimilálásának szándékára: „de persze a költeményből semmi ilyes ki nem látszik, semmi, de semmi stúdium belőle ki nem rí, éppen oly kevésbé, mint *Toldiból* a *Friðbjof*-rege vagy a *Nibelungen*, vagy (ne vess, nem bánom) ... Homér!”<sup>25</sup> A minták idegenségének nyomát eltüntetni nem tudó költők kapcsán írja: mivel a költészet anyaga a nemzetileg sajátserű nyelv, a költészetben „a szépnek [...] nem lehet megtagadnia büntetés nélkül a nemzetit”.<sup>26</sup>

A két akkulturációs stratégia küzdelme a nemzeti eposz körüli vitában érte el tetőpontját. Toldy Ferenc az európai magas irodalom reprezentatív műfajának sikeres nemzetivé tételéért helyezte irodalomtörténeti koncepciója csúcsára a *Zalán futását*;<sup>27</sup> Erdélyi János viszont a *Zalánról* szólva annyira komoly hiányosságnak tekintette a népi hagyomány hiányát, hogy szerinte az emiatt nem is tekinthető nemzeti eposznak.<sup>28</sup> Arany János, Herder nyomán, már nem is a magas irodalmi regiszterhez sorolta az eredeti nemzeti eposzokat, s ennek megfelelően a magyar nemzeti eposz megteremtését is a magyar népi hősepikára és hiedelemvilágra alapozva képzelte el; ezt kívánván megvalósítani hun trilógiájában.

Mire a vita eldőlhett volna, az irodalom további alakulása kihúzta a talajt a küzdők lába alól; a regény került az irodalmiság egészét meghatározó szerepbe. Az akkulturációs stratégiák küzdelme szempontjából nincs jelentősége, hogy a regény poétikája sok szállal kötődik a magas irodalmat provokáló népi nevetéskultúrához.<sup>29</sup> Arany véleménye, amely szerint a regény, novella – a prózai elbeszélés – népiessége „igen mondván csinált dolog”,<sup>30</sup> még akkor is sokatmondó, ha Arany itt nem a műfaj lehetséges népköltészeti *alapjairól* beszél. A regényt azonban a magas irodalom stratégiái sem tekintették a magukénak. Szontagh Gusztáv és Toldy Ferenc, egyetértően a magas irodalom nemzeti szempontból jellegadó szerepével, még az *Abafi* megjelenése után is az *eposz és a dráma* korszerűsége felől vitatkozik; eszükbe sem jut, hogy a regényt számításba vegyék.<sup>31</sup> Holott Szontagh mindjárt megjelenésekor méltatta Jósika regényét – Toldy pedig, évtizedekkel később, a magyar regényirodalom megalapítójának minősítette;<sup>32</sup> ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az 1830-as, '40-es évek hanyatlását – a népiesség (politikai okokra visszavezetett) előretörése mellett – épp a regény térnyerésével magyarázza.<sup>33</sup>

Holott ekkor már legfőljebb az lehetett a kérdés, egyáltalán játszanak-e szerepet a korábbi akkulturációs stratégiák a regény által meghatározott irodalmi térben. Ami e kérdés megválaszolását illeti, ezúttal Mikszáth Kálmán példáját idézem fel – annak jelzésül, hogy ha a XIX. századi magyar irodalomban az európaihoz képest erőteljesebben érvényesült a népköltészetre

alapozó akkulturációs stratégia, ennek szerepe volt a magyar regény, a magyar prózai elbeszélés „különutasságá”-nak kialakulásában.

Nem *A jó palócokra* gondolok elsősorban; a tematikus-folklorisztikus elemek jelenléténél fontosabbnak tartom ugyanis az oralitás szövegszervező szerepét. Tudjuk, Mikszáth alapkérdésnek tartotta, hogyan lehet jó történetet írni.<sup>34</sup> Ha abból indulunk ki, hogy számára az anekdota a „jó történet” alapmodellje (ellentétben Jókaival, aki regényeiben nem tette meg az anekdotát cselekményalkotó elvvé<sup>35</sup>), azt mondhatjuk, hogy Mikszáth az anekdotában találta meg a népi-orális hagyománynak azt a mozzanatát, amely a prózai elbeszélés alapjává tehető, ennek tehát ahhoz hasonló esztétikai funkciót tulajdonított, mint Arany János. Ez az oralitás ugyanakkor nem korlátozódik az anekdotára. Mikszáth számos történetének bonyolódását kisebb-nagyobb közösségek szóban terjedő, alakuló, csiszolódó vélekedései határozzák meg; az elbeszélőt nem is az érdekli, mi történik, hanem az, hogy milyen, a mindennapi élet szóbeliségében formálódó történetek irányítják szereplői gondolkodását és életét. Legismertebb példája ennek talán a *Szent Péter esernyője* népi legendájának az oralitás szabályai szerinti kialakulása, illetve annak bemutatása, hogyan tölti be egy ilyen történet a maga viselkedésszabályozó szerepét. Hogy ez az oralitás nem falusi, hanem általában kisközösségi hordozóhoz van kötve, annak bizonyítékául elég talán *A sip-sirica* című kisregényt említenem, amelyben e közösséget egy budai vendéglő törzsközönsege alkotja. Bár a dolog lényegéhez tartozik, ezúttal nem bocsátkozhatom annak taglalásába, hogyan határozza meg ez az orális szempont a narráció egészét.

Mikszáth tehát a népköltészetig visszavezethető oralitás révén teszi magyar műfajjá a regényt; vagyis abban, hogy önálló változatot hoz létre az európai regényirodalomban, megítélésem szerint közrejátszott, hogy a nemzeti irodalomért folyó küzdelmekben nálunk nagyobb szerephez jutott a népköltészetre alapozó akkulturációs stratégia, mint Nyugat-Európában. Ennek az Arany- és Mikszáth-féle változat esetében – amint arra Arany az idomra vonatkozó nézete kapcsán utaltam – a regiszterek viszonyán túlmutató, általános irodalomesztétikai következményei vannak. S hogy ezek a következmények a XX. században is érvényesülnek, arra talán elég József Attila verseit, vagy Krúdy Gyula és Esterházy Péter elbeszélő-művészetét példának hozni.

#### J E G Y Z E T E K

- 1 Arnold GEHLEN: *Az ember természete és helye a világban*. Ford. KIS János. Bp., 1976 [1940], Gondolat, 112.
- 2 Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. HIDAS Zoltán. Bp., 1999 [1992], Atlantis, 135.
- 3 Ruth BENEDICT: *Patterns of Culture*. London, 1945 [1935], Routledge.
- 4 Az autopoieszisz fogalmát Humberto R. Maturana és Francesco J. Varela chilei idegfiziológusok nyomán Niklas Luhmann alkalmazta rendszerelméleti szociológiájában, lásd *Szociológiaelmélet*. Szerk. Julius MOREL – Eva BAUER – Tamás MELEGHY – Heinz-Jürgen NIEDENZU – Max PREGLAU – Helmut STAUBMANN. Ford. BERÉNYI Gábor. Bp., 2000 [1997], Osiris, 227. skk.
- 5 NÉMETH G. Béla: A vadrózsa-pör és Arany, in N. G. B.: *Századutóról – Századelőről. Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Bp., 1985, Magvető, 40–51.
- 6 Lásd Peter BURKE: *Népi kultúra a koraiújkori Európában*. Ford. BÉRCZES Tibor. Bp., 1991 [1978], Századvég–Hajnal István kör, illetve KLANICZAY Gábor: *A civilizáció peremén. Kultúrtörténeti tanulmányok*. Bp., 1990, Magvető.
- 7 A kifejezés Hans NAUMANN-tól származik, lásd *Primitive Gemeinschaftskultur. Beiträge zur Volkskunde und Mythologie*. Jena, 1921, Diederichs.

[ *Műbely* ]

- 8 Henrik BECKER: *Der Sprachbund*. Leipzig–Berlin, 1948, Mindt.
- 9 Lásd CSETRI Lajos: Kazinczy nyelvújításának német vonatkozásai [1987], in Cs. L.: *Amatbus. Válogatott tanulmányok*. Összeállította SZAJBÉLY Mihály és ZENTAI Mária. Bp., 2007, L'Harmattan–Magyar Irodalomtörténeti Társaság, I. kötet, 121–141: 134. skk.
- 10 A kifejezést Norbert Elias nyomán használom, lásd Norbert ELIAS: *A nacionalizmusról*, in N. E.: *A németekről. Hatalmi harcok és a habitus fejlődése a tizenkilencedik–buszadik században*. Ford. GYÖRI László. Bp., 111–156, Helikon–Universitas, 130. skk. (A fordításban, hibásan, olykor *nacionalizálás* szerepel, ami abból adódik, hogy a német *Nationalisierung* mindkettőt jelenti.)
- 11 Lásd Ernest GELLNER: *Nations and Nationalism*. Oxford UK–Cambridge, USA, 1994, Blackwell, 35–38.
- 12 A kifejezés Arany Jánostól származik (Naiv eposzunk [1860], in *A. J. összes művei*. Szerk. KERESZTURY Dezső. X. *Prózai művek* 1. S. a. r. KERESZTURY Mária. Bp., 19+62, Akadémiai, 264–274: 274).
- 13 Georg Wilhelm Friedrich HEGEL: *Esztétikai előadások*. Ford. ZOLTAI Dénes. Bp., 1980 [1983], Akadémiai, első kötet, 278.
- 14 Lásd BURKE: *i. m.*, 26.
- 15 HORVÁTH János: *A magyar irodalmi népiesség Faludtől Petőfőig*, Bp., 1978 [1927], Akadémiai, 26.
- 16 *Póriás és népies* ilyen megkülönböztetést illetően lásd MILBACHER Róbert: Pandora szelencéje. A póriás-ság mint „esztétikai” kategória, in SZAJBÉLY Mihály (szerk.) *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Bp., 1999, Magvető, 451–470: 454. (Megjegyzem, Milbacher, aki akkulturációs szempontból vizsgálja e fogalmak viszonyát, a „póriás”-sal szembeállított „népies” fogalmában s a népies irodalmi mozgalomban egyöntetűen a magas regiszter normáinak kizárólagos érvényesülését látja.)
- 17 TOLDY Ferenc: Pillantás Kazinczy írói pályájára. Olvastattott Kazinczy születése százados emlékünnepe a nemzeti múzeum nagy dísztermében okt. 27. 1859, in *T. F. irodalmi beszédei*, I–II. Pest, 1988, Ráth Mór, II, 176–191: 188.
- 18 TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégebbi időkől a jelenkorig rövid előadásban*. Harmadik, javított kiadás. Második kötet. Pest, 1873 [1865], Athenaeum, 156.
- 19 KÖLCSEY Ferenc: Nemzeti hagyományok, in K. F. *összes művei*. Szerk. SZAUDER József és SZAUDER Józsefné. Bp., 1960, Szépirodalmi, 490–523: 497, 516–518.
- 20 ARANY János: *Naiv eposzunk* [1860] (i. m.), 266.
- 21 Az emlékezésről mint a külső-dologias bensővé-szellemivé tételének kiinduló lépéséről lásd Georg Wilhelm Friedrich HEGEL: *A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai*. III. kötet. *A szellem filozófiája*, §§ 453–454. Ford. SZEMERE Samu. Bp., 1981 [1817], Akadémiai, 255–256.
- 22 TOLDY Ferenc: A szerbus népköltésről. [1827], in *T. F. kritikai berke*. I. kötet (T. F. *összegyűjtött munkái*, VIII. kötet), Bp., 1874, Ráth Mór, 196–224: 205.
- 23 Lásd Wilhelm GRIMM: Über die Entstehung der altdeutschen Poesie und ihr Verhältnis zur nordischen [1808], in *W. G. Kleinere Schriften*. Bd. 1–4., Hrsg. von Gustav HINRICHS. Berlin, 1881, Dümmler, Bd. 1, 92–170: 107.
- 24 ARANY János: Dózsa Dániel: Zandirhám [1859?], in *A. J. összes művei*. Szerk. KERESZTURY Dezső. XI., *Prózai művek* 2. S. a. r. NÉMETH G. Béla. Bp., 1968, Akadémiai, 7–13: 9–11.
- 25 Arany János Levele Pákh Albertnek, Nagy-Kőrös febr. 6. 1853, in *A. J. összes művei*. Szerk. KERESZTURY Dezső. XVI. *A. J. levelezése (1852–1856)*. S. a. r. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István. Bp., 1982, Akadémiai, 169–170.
- 26 ARANY János: *Töredékes gondolatok, II [A szép egyáltalános]* [1860u.], in *A. J. összes művei*, XI (i. m.), 550.
- 27 Lásd *A magyar nemzeti irodalom története* 95. §-át (*A classica-i-nemzeti epos tetőzése. Vörösmarty Mihály*), i. m., 45–47.
- 28 ERDÉLYI János: Vörösmarty Mihály minden munkái [1845], in E. J. *Irodalmi tanulmányok és pályaképek*. S. a. r. és a jegyzeteket írta T. ERDÉLYI Ilona. Bp., 1991, Akadémiai, 15–109: 61–66.

- 29 Lásd Mihail BAHTYIN: Az eposz és a regény (A regény kutatásának metodológiájáról) [1941]. Ford. HETESI István, in THOMKA Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei*, III. Pécs, 1997, Jelenkor, 27–68: 46–47.
- 30 ARANY János: Népiességünk a költészetben, in *A. J. összes művei*, XI. (i. m.), 380–382: 382.
- 31 SZONTAGH Gusztáv: Blair Hugo retorikai és esztétikai leckéi. *Figyelmező*, 1839, 19. szám, 305–310; TOLDY Ferenc: Eposzi és drámai kor. Drámai literatúránk jelen állapotjáról Szontagh Gusztáv ellen. *Figyelmező*, 1839, 21. szám, 345–348.
- 32 Lásd HITES Sándor: 1836 Jósika Miklós: Abafi. A magyar regénytörténet „megalapítása”, in SZEGEDY-MASZÁK Mihály – VERES András (szerk.): *A magyar irodalom története*, II, 1800-tól 1919-ig. Bp., 2007, Gondolat, 197–211: 199.
- 33 TOLDY Ferenc: *A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelenkorig rövid előadásban* (i. m.), 144–146.
- 34 MIKSZÁTH Kálmán: Olvasás közben. Laikus megjegyzések a történetírásról [1908], in *M. K. Emlékezések és tanulmányok*. Szerk. és s. a. r. RUBINYI Mózes. Bp., 1957, Szépirodalmi, 548.
- 35 Lásd HAJDÚ Péter: 1860 Jókai akadémiai székfoglalója. Az anekdota mint a magyar élet tükre, in *A magyar irodalom története*, II (i. m.), 418–429: 421.

